

Obr. 1 Rekonstrukce sloupového dvora Sahureova pyramidového chrámu podle Borchardta (1913: Bl. 6)

K výzdobnému programu Sahureova zádušního chrámu

Miroslav Verner

Jedním z velkých problémů a zároveň také úkolů egyptské archeologie zabývající se pyramidovými komplexy Staré říše je rekonstrukce výzdobného programu těchto památek a pochopení jeho významu. Základní příčinou našich zatím zcela nedostatečných vědomostí o této důležité problematice, umožňující pochopit význam královského hrobu v tehdejší staroegyptské společnosti, je nedostatek základního pramenného materiálu – z původní polychromované reliéfní výzdoby těchto komplexů se dochovaly jen žalostné zbytky. V některých komplexech byla výzdoba zničena pozdějšími zloději kamene téměř beze zbytku, v jiných – například Snofruově, Sahureově, Venisově a Pepiho II. – se dochovala jen z nevelké části a ve fragmentárním stavu. Nepřekvapuje proto, že diskuze o výzdobném programu a s ním úzce související funkci jednotlivých součástí pyramidového komplexu, natož pak zkoumání vývoje tohoto programu v průběhu Staré říše, probíhají už delší dobu a jsou poznamenány často protichůdnými názory.

Do diskuze o výzdobě pyramidových komplexů významně zasáhl v polovině minulého století Siegfried Schott (1950: 133–264), jehož úvahy výrazně ovlivnila náboženská interpretace architektury královských hrobek Raně dynastické doby a Staré říše Herberta Rickeho (1940, 1950: 1–128). Podle Schotta pyramidové komplexy sloužily nejen k rituálům panovníkova zádušního kultu, ale byly přímo dějištěm jeho pohřebních obřadů. Na základě urči-

tých pasáží z Textů pyramid se Schott dokonce pokusil v komplexu lokalizovat jednotlivé fáze těchto obřadů s výstižným dovětkem: „Můžeme se domnívat, že v Textech pyramid se dochoval hlas, jenž kdysi naplňoval pyramidový chrám.“

Názory Rickeho a Schotta zpochybnil Dieter Arnold (1977: 1–14), jenž prokázal, že se v dochované výzdobě komplexů nejen nenacházejí žádné pohřební scény, ale je-

jich architektura (například rozměry dveří a směr jejich otevírání, neumožňující průchod pohřebního průvodu s rakví aj.) provádění pohřebních obřadů přímo vylučuje. Podle Arnoldova názoru jak architektura, tak výzdoba představovaly pyramidový komplex jako magickou rezidenci mrtvého panovníka v zásvětlí, místo jeho věčného života vyzdobené obrazy zdůrazňujícími jeho božskou podstatu a významné činy, které za svého života vykonal. Ostatně Texty pyramid výslovně považují pyramidový komplex za věčný příbytek panovníka *ka* (Faulkner 1969: 202, říkání 543, § 1277) a samotnou pyramidu za panovníkovo věčné tělo ztotožněné s Usirem (Faulkner 1969: 247, říkání 600, § 1657).

Poněkud odlišný názor na výzdobu pyramidového komplexu vyjádřil David O'Connor (1998: 135–144), jenž navázal na Jamese P. Allena (1994: 5–28, fig. 5) a jeho kosmografickou interpretaci podzemních komor pyramid s Texty pyramid. O'Connor zdůrazňuje význam slunečního cyklu ve výzdobě a pyramidový komplex považuje za místo, na němž se panovník ztotožňuje s božskými silami tvořícími, denně obnovujícími a věčně ovládajícími kosmos. V tomto kontextu chápe výzdobný program pyramidového chrámu a definuje například význam jednotlivých místností a s ním související výzdobnou tematiku takto:

- svatyně (obětní síň): výživa prostřednictvím obětních darů
- „čtvercová předsíň“: vzkříšení a znovuzrození
- vestibul: zničení sil chaosu a zla pomocí loveckých výjevů

- příčná chodba: symbolické znovuzrození při svátku *sed* a porážení chaosu a zla
- sloupový dvůr: dlažba dvora je povrchem pravodstva Nuna a temnoty Duatu, z nichž se vynořuje slunce, sloupy pak dokreslují zaplavenou počáteční krajinu
- vycházející slunce ochraňuje na východě masivní stavba, „proto-pylon“.

Na O'Connorův přístup nejnověji navázal Pál Steiner (2012: 35), podle něhož se panovník v rituálech zobrazených v pyramidovém chrámu představuje na třech místech ve svých různých podobách:

- ve sloupovém dvoře ve svém vztahu ke slunečnímu bohu
- v kapli s pěti nikami ve svém královském úřadu
- v obětní síni jako soukromá osoba.

O něco dál posunul výše zmíněnou Arnoldovu interpretaci Andrzej Ćwiek (2003: 325–343), podle něhož pyramidový komplex nebyl jen statickou „zásvětní architekturou“, ale dynamickým „strojem na vzkříšení“, zajišťujícím panovníkovi božskou proměnu a věčný život. Na základě orientace postav ve výzdobě komplexu Ćwiek dokonce rekonstruuje „královu cestu“, tzn. cestu panovníka *ka*, jež při obřadech zádušního kultu opouští sarkofág v pohřební komoře, vstupuje nepravými dveřmi do obětní síně a pak dále prochází různými místnostmi chrámu a realizuje se v nich v podobách zobrazených na jejich stěnách (například ve sloupovém dvoře se panovníkovo *ka* ztotožňuje se slunečním bohem). Tato teorie vyvolává z řady důvodů určité pochybnosti a sám Ćwiek připouští například nejasnosti týkající se návratu panovníka *ka* zpět do sarkofágu.

Obr. 2 Pohled do sloupového dvora Sahureova pyramidového chrámu (foto M. Frouz)

Zatím nejdůkladnější pozornost výzdobě královských hrodek Staré říše a zádušnímu kultu v nich pěstovanému věnovala Dagmar Stockfischová (viz shrnutí Stockfisch 2003: 390–400). Podle ní se ve výzdobě pyramidového chrámu prolínají náměty ze světa bohů a světa lidí. V přední části chrámu (kultovním chrámu) je hlavní postavou výzdoby panovník vystupující v souladu s královským dogmatem jako garant řádu světa, který udržuje ve spojení s bohy prostřednictvím kultu a rituálů. Naproti tomu v zadní, tzv. intimní části chrámu (zádušním chrámu) je panovník pasivní, sám zde vystupuje jako předmět kultu a příjemce obětních darů. Stockfischová právem odmítá starší názory o údolním chrámu jako místu příprav pohřbu a mumifikace zemřelého panovníka, připouští ale, že význam této části komplexu je stále nejasný.

Odborná diskuze o významu výzdobného programu pyramidového komplexu bude nepochybně nadále pokračovat, a to zejména vzhledem k výše zdůrazněnému nedostatku základního pramenného materiálu. Nejen ve výše uvedené a jen ve výběru naznačené diskuzi se opomíjí, že jednotlivé prostory komplexu měly vedle své náboženské funkce také konkrétní názvy, které odpovídaly jejich zcela praktické funkci. Výmluvně svědectví nám o tom podávají texty tzv. abusířských papyrů (Posener-Kriéger 1976: 493–518; Posener-Kriéger – Verner – Vymazalová 2006: 336–350). Setkáváme se v nich s termíny jako *ḥrt*, „vchod, vstupní prostor“, *wšht*, „dvůr“, *pr twt*, „příbytek sochy“, *pr šnʿ*, „sklad“ atp. Tyto praktické, „provozní“ názvy ale nemohou zastřít náboženský význam dotyčných prostor. Jako příklad může posloužit sloupový dvůr Sahureova pyramidového chrámu a odborná diskuze o jeho nábožensko-kultovním významu.

Na základě sloupů ve tvaru palm, a také výzdoby na jedné dřevěné rakvi ze 3. dynastie, Ricke (1950: 21, fig. 4, 73) považuje tento dvůr za stylizovaný archaický „národní hřbitov v Bútó“, na němž podle pozdějších zobrazení ležely hrobky tehdejších dolnoegyptských vládců v palmovém háji na březích nilského kanálu. Na rozdíl od Rickeho je pro O'Connora (1998: 143) tento sloupový dvůr místem, kde se slunce vynořuje z temnoty podsvětí, symbolizovaného černou bazaltovou dlažbou, zatímco sloupy po jeho obvodu připomínají krajinu zaplavenou na počátku světa vodou. Za prapahorek, který se při stvoření světa vynořil z pravodstva, považuje tento sloupový dvůr také Dorothea Arnoldová (1999: 94–98). Podle jejího názoru to dokládají scény s loděmi na stěně západního křídla chodby kolem dvora. Soudí tak bez ohledu na to, že jde o zámořské obchodní plachetnice se syrskou posádkou.

O všech citovaných interpretacích lze mít pochybnosti, neboť žádná z nich nevychází důsledně z dochované výzdoby sloupového dvora Sahureova zádušního chrámu a nerespektuje ani výkopcem Ludwigem Borchardtem (1910: 17, Bl. 6) uvedené archeologické údaje. Jaký náboženský význam tedy sloupový dvůr pyramidového chrámu měl? Sloupy ve tvaru palmy, symbolu ochrany, pokoje, osvětlení a plodnosti, evokují představu dvora jako místa oplývajícího těmito vlastnostmi. V bezprostředně chronologicky následujícím Neferirkareově zádušním chrámu jsou ve dvoře lotosové sloupy, které lze spojit s představou lotosu jako slunečního symbolu zmrtevýchvstání. Papyrusové sloupy ve dvoře Niuserreova chrámu, při svém dolním

okraji dokonce zdobené zvlněným symbolem vody, zase navozují představu papyrusové bažiny jako místa vzniku a věčného koloběhu života. Strop ochozu dvora, který tyto sloupy podpíraly, zdobily žluté hvězdy, které zase výmluvně navozují představu nočního, podsvětího nebe. Ve výzdobě bočních stěn tohoto ochozu převládaly obrazy krále triumfujícího nad poraženými nepřáteli, čtyři na severní a čtyři na jižní straně (Borchardt 1910: 17).

Uvážíme-li výše zmíněné výzdobné prvky sloupového dvora, pak se náboženský význam tohoto prostoru rýsuje v dostatečně reálných obrysech. Sloupy – není tolik podstatné, zda palmové, lotosové nebo papyrusové – obklopující dvůr tedy evokovaly představu stylizované egyptské krajiny, pozemského světa přeneseného do podsvětí. Zároveň navozovaly představu stability a řádu světa (podobně i pilíře například ve dvoře Veskafova zádušního chrámu), jehož garantem byl podle představ starých Egyptanů panovník. Stejně jako svoji pozemskou, i tuto stylizovanou podsvětí říši panovník magicky chránil, ve spojení s bohy a prostřednictvím rituálů, před vnitřním i vnějším zlem a chaosem a udržoval v ní řád. Magický charakter sloupového dvora doplňovaly po jeho obvodu rozmístěné klečící sochy poražených a svázaných nepřátel Egypta (Lauer – Leclant 1969: 55–62). Panovníka v jeho konání posilovala oběť zvaná *imyt-wšht* „to, co je (tzn. podává se) ve dvoře“, která mu byla pravidelně přinášena na oltáři umístěném v severozápadním rohu dvora, zdobeném božstvy plodnosti a nosiči nesoucimi obětní dary.

Co tedy lze říci závěrem o úloze výzdobného programu v pyramidovém komplexu? Už stavebně-archeologické výzkumy Jeana-Philippe Lauer (1936, 1948) v Džoserově pyramidovém komplexu a práce mnoha dalších archeologů, například Wenera Kaisera (1969: 1–21) nebo už citovaného Arnolda, prokázaly, že architekturu pyramidového komplexu utvářely dva druhy staveb, jedny symbolické a druhé funkční, které se vzájemně doplňovaly. Vytvářely tak jedinečný posvátný prostor, v němž se navzájem prolínal reálný svět se světem mýtů. V tomto duchu byla také komponována výzdoba, v níž se symbolické a mytologické výjevy střídají s obrazy skutečných historických událostí, aniž by se navzájem rušily. Z této magické zászvětní rezidence pak každý panovník navždy vládl „lidem své doby“ a v cyklickém pojetí času starých Egyptanů se tak i po své smrti podílel na udržování řádu světa.

(Některé myšlenky a části textu obsažené v tomto článku jsou autorem podrobněji pojednány v jeho monografii *Sons of the Sun. The Rise and Decline of the Fifth Dynasty*, připravované k vydání na přelomu r. 2014/2015.)

Literatura:

- Allen, James P.: 1994 „Reading a pyramid“, in: Berger, Catherine – Clerc, Gisèle – Grimal, Nicolas (eds.). *Hommages à Jean Leclant. Vol. 1*, Le Caire: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'étude 106], s. 5–28.
- Arnold, Dieter: 1977 „Rituale und Pyramidentempel“, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 33, s. 1–14.
- Arnold, Dorothea: 1999 „Royal reliefs“, in: O'Neill, John P. (ed.). *Egyptian Art in the Age of the Pyramids*, New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 83–101.

- Borchardt, Ludwig: 1910 *Das Grabdenkmal des Königs Šaḥu-reʿ. Bd. I: Der Bau*, Leipzig: Hinrichs'sche Buchhandlung [Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Abusir 1902–1908. Bd. 6].
- Ćwiek, Andrzej: 2003 *Relief Decoration in the Royal Funerary Complexes of the Old Kingdom. Studies in the Development, Scene Content and Iconography*, Warsaw: Warsaw University (nepublikovaná disertační práce).
- Faulkner, Raymond O.: 1969 *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Oxford: Clarendon Press.
- Kaiser, Werner: 1969 „Zu den königlichen Talbezirken der 1. und 2. Dynastie in Abydos und zur Baugeschichte des Djoser-Grabmals“, Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo 25, s. 1–21.
- Lauer, Jean-Philippe: 1936 *La Pyramide à degrés. L'architecture. T. I–II*, Le Caire: Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale [Fouilles à Saqqarah].
- 1948 *Études complémentaires sur les monuments du roi Zoser à Saqqarah*. Fasc. 1., Le Caire: Institut français d'archéologie orientale [Cahiers aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte 9].
- Lauer, Jean-Philippe – Leclant, Jean: 1969 „Découverte de statues de prisonniers au temple de la pyramide de Pépi I“, *Revue d'Égyptologie* 21, s. 55–62.
- O'Connor, David: 1998 „The Interpretation of the Old Kingdom Pyramid Complex“, in: Guksch, Heike – Polz, Daniel (eds.). *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. Rainer Stadelmann gewidmet*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 135–144.
- Posener-Kriéger, Paule: 1976 *Les archives du temple funéraire de Néferirkare-Kakaï. Traduction et commentaire II*, Le Caire: Institut français d'archéologie orientale [Bibliothèque d'étude 65].
- Posener-Kriéger, Paule † – Verner, Miroslav – Vymazalová, Hana: 2006 *The Pyramid Complex of Raneferef. The Papyrus Archive*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague [Abusir X].
- Ricke, Herbert: 1940 *Bemerkungen zur ägyptischen Baukunst des Alten Reichs. I*, Kairo: Schweizerisches Institut für ägyptische Bauforschung und Altertumskunde [Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde 4].
- 1950 *Bemerkungen zur ägyptischen Baukunst des Alten Reichs. II*, Kairo: Schweizerisches Institut für ägyptische Bauforschung und Altertumskunde [Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde 5].
- Schott, Siegfried: 1950 *Bemerkungen zum ägyptischen Pyramidenkult*, Kairo: Schweizerisches Institut für ägyptische Bauforschung und Altertumskunde [Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde 5].
- Steiner, Pál: 2012 „Symbolic Connotations of Pyramid Temples in the 5th and 6th Dynasties“, in: Muhlestein, Kerry – Gee, John (eds.). *Evolving Egypt: Innovation, Appropriation, and Reinterpretation in Ancient Egypt*, Oxford: Archaeopress [BAR International Series 2397], s. 25–36.
- Stockfisch, Dagmar: 2003 *Untersuchungen zum Totenkult des ägyptischen Königs im Alten Reich. Die Dekoration der königlichen Totenkultanlagen*, Bd. 1–2, Hamburg: Verlag Dr. Kovač [Archäologische Forschungsergebnisse 25].
- Verner, Miroslav: 2015 *Sons of the Sun. The Rise and Decline of the Fifth Dynasty* (v přípravě).

Abstract:

On the decoration programme of Sahure's mortuary temple

One of the long-standing problems of Egyptology, due to the shortage of original evidence, is the interpretation of the decoration programme of the Old Kingdom pyramid complexes and, consequently, the meaning of individual rooms of these monuments. However, the extant remains of the decoration of the columned court of Sahure's mortuary temple represent a rare exception which makes such an interpretation possible.